

गांधीवादी विचार (समकालीन परिप्रेक्ष्य)

गांधीवादी विचार

(समकालीन परिप्रेक्ष्य)

संपादक

डॉ. संजय पी. धनवटे
डॉ. भारती के. देशमुख

आधार नेशनल पब्लिकेशन, अमरावती.

गांधीवादी विचार (समकालीन परिप्रेक्ष्य)

■ डॉ. संजय पी. धनवटे

डॉ. भारती के. देशमुख

■ प्रथम आवृत्ति - दि. ०२ ऑक्टोबर २०२२

◎ प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार नँशानलु प्रिलिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मार्ग, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुख्यपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/- रु

ISBN- 978-93-91305-92-5

टिप - सदर अंकामध्ये प्रकाशित शालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालव, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित शालेले लेख लेखकाचे त्याचे वैयक्तिक मत आहे.

12	महात्मा गांधी व ग्रामस्वराज्य	प्रा. स्वाती एम. उगेमुगे	70
13	महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार	प्रा. डॉ. कविता ज्ञानेश्वर कावरे	74
14	महात्मा गांधी आणि त्यांचे प्रगल्भ विचार	प्रा. डॉ. अर्चना एन धर्मे.	78
15	महात्मा गांधी यांचे राजकीय विचार	सौ. प्रतिभा विश्वनाथ पांचाळ	83
16	राष्ट्रपिता महात्मा गांधी आणि आर्थिक विकेंद्रीकरण	डॉ. गजानन बनचरे	99
17	महात्मा गांधी यांची ग्रामस्वराज्य विषयक संकल्पना	प्रा. एन. ए. पाटील	107
18	महात्मा गांधीच्या स्वदेशी संकल्पनेतून आर्थिक विकास - एक आर्थिक विवेचन	प्रा. सतीश आर. जाधव	111
19	म. गांधीचे आर्थिक विचार	प्रा. जगदीश रामभाऊजी वाटमोडे	118
20	महात्मा गांधी यांचे पर्यावरण विषयक विचार	प्रा. डॉ. साधना डी. वाघाडे	124
21	महात्मा गांधीचा महिलांच्या विकासात सहभाग	डॉ सिध्दार्थ शिवाजी वाठोरे	133
22	महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार	प्रा. डॉ. साहेबराव दौलत निकम	138
23	महात्मा गांधी आणि धर्म निरपेक्षता	डॉ. अस्मिता आर. ठोंबरे	150

गांधीवादी विचार (समकालीन परिप्रेक्ष्य)

महात्मा गांधी आणि धर्म निरपेक्षता

डॉ. अस्मिता आर. ठोंबरे

सहा. प्राध्यापक महात्मा ज्योतीबा फुले समाजकार्य महाविद्यालय,
बुलडाणा

प्रस्तावना :—

भारत देश विविध जाती धर्म, पंथ हयांनी बनलेला आहे. विविध भाषा बोलणारे, वेगवेगळे वस्त्र परिधान करणारे, वेगवेगळे सण उत्सव साजरे करणारे, हजारो वर्षांची धार्मिक परंपरा सांगणारे सध्याच्याकाळात १३० करोड लोक भारतात राहतात. या देशात हिंदू, मुस्लीम, जैन, बौद्ध, ख्रिश्चन, शीख, पारशी या धर्मांचे लोक वास्तव्य करतात. त्यापैकी मुस्लीम, पारशी ख्रिश्चन हे दुसऱ्या देशातून आलेले धर्म आहेत. तर हिंदू, बौद्ध, जैन, शीख हे धर्म या भारतभूमीतच उदयास आले. येथेच रुजले व जगात त्यांचा प्रसार झाला. अशा विविधता असलेल्या देशात जेव्हा धार्मिक कट्टरता दिसून येते तेव्हा देशाच्या विकासास कसे मारक आहे हे दिसून येते. कोणत्याही धर्मांची श्रेष्ठता, कट्टरता योग्य नव्हे कारण धर्म हा प्रत्येक माणसाला जीवन जगण्याची संस्कृती शिकवितो व ते आपली संस्कृती पाळत असताना इतरांचा द्वेष करणे योग्य नाही तर आपल्या संस्कृतीबरोबरच इतरांच्या संस्कृतीचा सन्मान राखणे म्हणजे खरी धर्मनिरपेक्षता. परंतु आजच्या काळात भारत एका वेगळ्याच दिशेने वाटचाल करीत असताना दिसतो. त्यामुळे दहशतवाद सारख्या समस्या निर्माण झालेल्या दिसतात. म्हणून धर्मनिरपेक्षता काय आहे ज्या महात्म्याने या तत्वाकरिता प्राणाचे बलीदान दिले त्यांचे 'बलिदान' व्यर्थ जावू नये म्हणून या मुद्यांचा प्रसार करणे आवश्यक ठरते.

महात्मा गांधीचे कार्य :—

भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्यात अग्रणी असणारे किंबहुना असे म्हटले जाते की, म. गांधीच्या आंदोलनामुळे, नेतृत्वामुळे देशाला स्वातंत्र्य मिळाले. गुजरात राज्याचा पोरबंदर या गावी म. गांधीचा जन्म झाला. सन १८८७ मध्ये मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण झाले. सन

Corporate Social Responsibility (CSR) in India: Issues and challenges

Editor

Dr. Harish T. Sakhare

M.A. (Soc.),MSW, M.Phil, Ph.D (Social work).

**Aadhar International Publications
Amaravati**

Corporate Social Responsibility (CSR) in India: Issues and challenges

■ Dr. Harish T. Sakhare

■ *First published, – 14th June , 2022*

© Editor&Publisher

■ Published by

Prof. Virag Gawande for
Aadhar Publications,
Behind Govt. VISH,
New Hanuman Nagar,
Amravati – 444 604.

■ Printed by

Aadhar Publications,

■ Notice

The editor, publisher, owner, printer will not be responsible for the articles published in this issue. The articles published in this issue are the personal views of the authors.

■ Price : 400/-

■ ISBN- 978-93-91305-19-2

Index

S.No	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Corporate Social Responsibility: A Step towards Social Commitment	Dr. S. M. Bhowate	1
2	Importance and Significance of CSR In India	Dr. Avinash A. Gedam	7
3	Milestones efforts for responsible business conduct in India	Dr. Balaji P. Munde	13
4	Legal Provisions of Corporate Social Responsibility in India	Dr. Chaitanya A. Ghuge , Dr. Unmesh A. Ghuge	17
5	Corporate Social Responsibility in India: Issues and challenges	Prof. Y. R. Khodaskar	21
6	A case study of the Ideal village Sindkhed (Lapali) Praja- VSTF project under CSR and other projects in Buldana district of Maharashtra.	Prof.Dr.Harish Sakhare	28
7	Concept, Scope and Models of Corporate Social Responsibility	Dr. Hanumant Salunke	32
8	Importance And Significance Of Corporate Social Responsibility	Dr. Bhimrao Meshram	42
9	Role Of Corporate's In CSR	Dr. Surekha Patil	50
10	Corporate Social Responsibility: A Human Rights Perspective	Dr.Kisan Shingare	58
11	Corporate Social Responsibility: A Case Study on Tata Motors, Pune with reference to Osmanabad District, Maharashtra	Anand Bhalerao	64
12	An Analysis Of Corporate Social Responsibility In India	Dr. T.S. Rathod	73
13	Various Rules or Guidelines of Corporate Social Responsibility(CSR)in India.	Vaishali Gaikwad- Sakhare	80

Corporate Social Responsibility (CSR) in India: Issues and challenges
A case study of the Ideal village Sindkhed (Lapali) Praja-VSTF project under CSR and other projects in Buldana district of Maharashtra.

Prof.Dr.Harish Sakhare

(Associate Professor) Mahatma Jyotiba Phule College of Social Work,
Buldana (Maharashtra).

Email ID: harishsakhare1969@gmail.com, Phone no.:9623121339

• **Abstract:** The success story of the journey of ideal village is presented by researching how the Sindkhed (Lapali) Praja in Buldana district Maharashtra have achieved the alchemy of rural development through the implementation of VSTF activities or other projects from the CSR fund of the Government of Maharashtra.

• **Keywords:** Corporate Social Responsibility, Sustainable Rural Development, VSTF, Corporate world, Ideal village.

• **Introduction:** Mahatma Gandhi had given the message to go the village. He felt that the village should be self-sufficient or self-reliant. Many villages in Maharashtra like well known social worker Anna Hajare's Ralegansiddhi in Ahemednagar district, District President of Gramsabha federation Devaji Tofa's village Lekhamenda -in gadchiroli district -the first village to be granted forest rights to the tribals in Maharashtra state, Ideal sarpanch Popatrao Pawar's village Hivre Bazar and Sarpanch Bhaskar Dada Pere Patil's ideal village Patoda in Aurangabad district which has come to be known as an ideal model of rural development. This article gives an account of the development of such an ideal village Sindkhed (Lapali) Praja in Buldana district as well.

This district has an important place in history of which only the people of Maharashtra but also the country should be proud. Monuments of glory and fame are in this district. Sindkhed Raja is the birthplace of Rajmata Jijau, the mother of Chatrapati Shivaji Maharaj, the founder of Hindavi Swarajya. Buldana is also known as the district of Tarabai Shinde, a prolific thinker who wrote 'Stri-Purush Tulna'. The Lonar Sarovar, a real body of water created by a meteorite in the basalt rock at Lonar, has brought Buldana district to forefront of the world map. Geographically, the two natural divisions of the district are Tapi tributary Purna area and the Godavari tributary Painganga area. The Buldana consists of 13 talukas. Sindkhed (Lapali) Praja is a village with a population of 2-3 thousands in Motala taluka under Ghats of the district, which is on the path of an ideal village in the light of fame,

स्त्रीवाद

(काल आणि आज)

संपादक

डॉ. प्रतिभा सुरेश जाधव

आधार प्रब्लिकेशन्स, अमरावती

स्त्रीवाद (काल आणि आज)

■ डॉ.प्रतिभा सुरेश जाधव

■ प्रथम आवृत्ती – दि. ८ मार्च २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

विम.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुख्यपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-96-3

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

अनुक्रमणिका

असे
थळ
हता
व्या
रत
नेले
त,
णी
या
ल,
गी
क,
री)
म
के.

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	स्त्रीवादी मानसशास्त्र	श्रीमती गिरी अश्विनी अशोक	1
2	स्त्रीवादी साहित्य: भूमिका आणि स्वरूप	डॉ. संजय शेजव	10
3	एकविसाव्या शतकातील नव्या जाणीवांचे स्त्रीवादी मराठी साहित्य	प्रा. सौ. सुनिता प्रदिप रंगारी	18
4	साहित्य क्षेत्रातील महिलांचे योगदान	प्रा. डॉ. अनुराधा रा. मुळे	26
5	मराठी स्त्रीवादी साहित्य	प्रा.डॉ. मेघमाला अं. मेश्राम	30
6	स्त्री कालची आणि आजची	सौ.रुपाली राहुल जाधव	36
7	भारतातील स्त्री-मुक्ती चळवळ	प्रा. डॉ. रविंद्र वाघ /वैशाली अशोकराव निकम	38
8	भारतीय स्त्रीवाद: समस्या आणि उपाय	योगेश्वर रमेश जोगी	51
9	स्त्रीवाद : - मूळ आणि विकास	डॉ. गोपालकृष्ण गणपतराव कुंभरे	59
10	स्त्रीवाद—सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्याय	डॉ. अस्मिता आर. ठोंबरे	69
11	स्त्रीवादी साहित्य : इतिहास, संकल्पना व स्वरूप	प्रा.डॉ.दीपक सूर्यवंशी	79
12	स्त्रीवाद आणि स्त्रीमुक्ती	प्रा. डॉ. अरविंद बा. पाटील	86
13	मराठी साहित्य व स्त्रीवाद	डॉ. सुवर्णा राजेश जाधव	92

स्त्रीवाद (काल आणि आ

स्त्रीवाद—सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्याय

डॉ. अस्मिता आर. ठोंबरे

सहा. प्राध्यापक महात्मा ज्योतीबा फुले समाजकार्य महाविद्यालय,

बुलडाणा

‘स्त्रीवाद’ या शब्दाची फोड केली असता स्त्री + वाद अशी होते. स्त्रीवाद म्हणजे स्त्रियांनी आपल्या हक्काकरिता पुरुषविरोधात पुकारलेले बंड असा अर्थ ढोबळमानाने घेतला जातो. परंतु स्त्रीवाद म्हणजे पुरुषविरोधात केलेले बंड नसून स्त्रि व पुरुष या दोघांनिही मिळून स्त्रियांच्या न्याय हक्काकरिता उभारलेली चळवळ किंवा जनजागृती असा अर्थ घेणे अपेक्षित आहे. ‘स्त्रीवाद’ ही आधुनिक काळातली संकल्पना म्हणून गणली जाते. पाश्चिमात्य देशात साधारणतः १९ व्या शतकात उदयास आलेली तर भारतामध्ये सन १९७० च्या दशकात उदयास आलेली संकल्पना आहे. ब्रिटीश भारतामध्ये म्हणजेच १९ व्या शतकात सन १८२९ सर लॉर्ड बेंटिंग यांनी केलेला सतीबंदीचा कायदा, स्त्रि शिक्षणाकरिता म. फुले व सावित्रीबाई हयांनी घेतलेले अपार कष्ट, शाहू महाराज हयांनी आरक्षणाच्या माध्यमातून तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी घटनेच्या माध्यमातून स्त्रियांना दिलेली बळकटी यातून स्त्रि वादाची सुरुवात फार पूर्वीपासून झाली असे दिसून येते आणि म्हणूनच स्त्रिया वर्तमानामध्ये मिळत असलेले सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्याय याविषयी अध्ययन करणे महत्त्वाचे ठरते.

उद्देश :—

१. महिलांच्या सामाजिक स्थितीचे अध्ययन करणे.
२. महिलांच्या आर्थिक स्थितीचे अध्ययन करणे.
३. महिलांच्या राजकीय स्थितीचे अध्ययन करणे.
४. महिलांकरिता असणाऱ्या शासकीय धोरणांचा अभ्यास करणे

तथ्य संकलन :—

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये तथ्य संकलन हे दुव्यम स्रोताचा वापर म्हणजेच पुस्तके, मासिके, जर्नल, वर्तमानपत्र, वेबसाईट यांचा वापर करून करण्यात आला आहे.

महिला सबलीकरण

२१ व्या शतकातील प्रश्न आणि आव्हाने

नरेश पाटील
मेघावी मेश्राम

युरो वर्ल्ड पब्लिकेशन, मुंबई

महिला सबलीकरण :

२१ व्या शतकातील प्रश्न आणि आव्हाने

■
नरेश पाटील
मेघावी मेश्राम

-
- प्रकाशक
सुजित मुरमाडे,
युरो वर्ल्ड पब्लिकेशन
20/21, कार्टर रोड, खार वेस्ट,
मुंबई - 52 मो. 8788964826
  - पृष्ठ संख्या : 312
  - प्रकाशन दिनांक : 20-03-2022
  - मुख्यपृष्ठ व अक्षरांकन
सीवली ग्राफिक्स, नागपूर
मोबा. 7721809250
  - मुद्रक
वंश क्रिएशन, नागपूर
9595727614
  - मूल्य : ₹ 1050/-
- ISBN : 978-93-94460-03-4

All rights reserved. No part of this publication should be reproduced, stored in retrieval system, or transmitted in any form or by any means: electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the editor in chief and the publisher.

This book has been published in good faith that the material provided by authors is original. Every effort is made to ensure accuracy of material, but the publisher and the printer will not be held responsible for any inadvertent error(s). In case of any dispute, all legal matters are to be settled under Nagpur jurisdiction only.

अनुक्रमणिका

1	लैंगिक समानता : आजची आणि उद्याची गरज	नरेश वा. पाटील	9
2	महिला सक्षमीकरण	मेघावी मेश्राम	16
3	महिला सबलीकरण : उद्देश आणि साधने	डॉ. अनिल गाडेकर	26
4	भारतातील महिला चळवळ	डॉ. वर्षाराणी वाघमारे	33
5	हिंदू कोड बिल आणि स्त्री	डॉ. प्रकर्ष देशमुख	40
6	लिंगभाव समता आणि महिला सबलीकरण	डॉ. श्रीनिवास भोंग	46
7	भारतातील महिला सक्षमीकरणाची आव्हाने आणि संभावना	डॉ. बिना मून	52
8	भारतीय राजकारणात महिलांचा सहभाग आणि त्यांची भूमिका	डॉ. ममता पाश्चीकर	58
9	महिला आणि मानवी हक्क	डॉ. सत्यद त. बद्रुद्दीन	65
10	पंचायतव्यवस्थेत महिलांचा राजकीय सहभाग	बालासाहेब पवार	70
11	महिला आणि बाल सक्षमीकरणात महिला आणि बाल विकास विभागाची भूमिका	डॉ. विनायक साखरकर	75
12	महिला सक्षमीकरण आणि महिलांचे अधिकार	डॉ. बी.व्ही. डोंगरे	84
13	भारताच्या विकासात महिलांचे योगदान	अश्विन सु. खांडेकर	88
14	भारतीय महिलांच्या सक्षमीकरणात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान	डॉ. मृदुला नि.रायपुरे	94
15	भारतीय महिलांची सद्यस्थिती	आशिष सु.गुजराथी	98
16	शासकीय नोकच्यातील अनुकंपा धोरण आणि लिंगभेद	अरुण शि. काळे	104
17	स्त्रीमुक्ती चळवळीचा अर्थ : एक ऐतिहासिक अभ्यास	डॉ. विनोद सोनवणे	108
18	महिला सक्षमीकरण आणि शासकीय योजना	डॉ. ज्योती अधाने	113
19	शिक्षणाद्वारे महिला सबलीकरण	अमिता महातळे (विरुट्कर)	120
20	स्त्री सक्षमीकरण आणि शासकीय योजना	राजु बुरीले	123
21	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या दृष्टीकोनातून लिंगभाव समानता	डॉ. नंदा पांगुळ (बारहाते)	128
22	आंध आदिवासी महिलांचे शैक्षणिक परिवर्तन व सबलीकरण	डॉ. सुधिर मा. गोटे	133
23	भारतातील दलित अत्याचार आणि कायदेशीर संरक्षण	विजय अ.पटेबहादूर	137
24	राष्ट्रीय राजकारणात महिला सक्षमीकरण	डॉ. एस. पी. चव्हाण	141
25	लिंग समानता आणि महिला सक्षमीकरण	डॉ. संगीता पाठराबे	144
26	महिला सक्षमीकरण आणि विविध योजना	डॉ. देवेंद्र बी. बोरकुटे	152
27	शासनाच्या महिला सक्षमीकरणाच्या विविध योजना	हरिश टी. साखरे	158
28	भारतीय महिला आंदोलने व कौटुंबिक हिंसाचार	डॉ. किशोर वहाणे	164

शासनाच्या महिला सक्षमीकरणाच्या विविध योजना

■ प्रा. हरिश टी. साखरे

प्रस्तावना :

भारतीय समाजातील संख्येने जवळजवळ निम्म्या (48.46) असलेल्या महिला अद्यापही स्वातंत्र्याची फळे पूर्णपणे चाखू शकल्या नाही. शतकानुशतके पुरुषप्रधान व्यवस्थेच्या विचारांच्या चौकटीत अजूनही महिलांना दुष्यमच स्थान आहे, हे निर्विवाद सत्य आहे.

महिलांच्या प्रश्नांना खन्या अर्थने चालना मिळाली ती इ.स. 1960 ते 1970 च्या दशकात, त्यातूनच महिला सबलीकरणाचा विचार पुढे आला. दुसऱ्या महायुद्धानंतर महिला सबलीकरणाची जाणीव वैशिक बनली. इ.स. 1975 हे वर्ष 'आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष' म्हणून जगभर साजरे केले गेले. चार जागतिक महिला परिषदा पार पडल्या. 2001 हे वर्ष भारत सरकारने 'महिला सशक्तीकरण वर्ष' म्हणून घोषित केले तर युनायटेड नेशन्सने (युनोने) 1975-1985 आणि 1985-1995 ही दोन दशके महिलांचा विकास, समानता आणि सक्षमीकरणासाठी जाहीर केली. 1950 मध्ये विविध धोरणे, योजना व कार्यक्रमांचा दृष्टीकोन 'कल्याण' हा होता तो 1970 च्या सुमारास 'विकास' हा झाला व 1990 पासून तो 'सक्षमीकरण' हा झाला आहे तसे पाहता 1985 पासून नैरोबी येथील आंतरराष्ट्रीय महिला परिषदेत पहिल्यांदा महिला सबलीकरण हा विषय मांडला गेला. खन्या अर्थने महिला सामर्थ्यशाली सर्वसंपन्न होण्याकरिता महिला सक्षमीकरणाच्या योजना महत्त्वाच्या आहेत. महिलांचे सक्षमीकरण सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, आरोग्य व शैक्षणिकदृष्ट्या महत्त्वाचे असून महिला सक्षमीकरण प्रामुख्याने स्त्री-पुरुष समानता प्रस्थापित करणे, कुटुंबात व समाजात मान-प्रतिष्ठा मिळवून देणे, राष्ट्रीय विकास कार्यास गती प्राप्त होणे, महिलांमध्ये स्वावलंबन व आत्मनिर्भरता निर्माण करणे, सामाजिक न्याय प्रस्थापीत करणे, राजकीय सहभाग वाढविणे या प्रकारची उद्दिष्ट्ये साध्य करण्याच्या हेतूने केंद्र व राज्य शासनाच्या महिला व बाल विकास विभागाच्या विविध योजना महत्त्वदायी ठरतात.

केंद्र शासनाच्या महिला सक्षमीकरणाच्या विविध योजना :

1) महिला व बालविकास मंत्रालय : 1985 पासून मानव संसाधन विकास मंत्रालय अंतर्गत महिला व बालविकास विभाग कार्यरत होता. त्याचे 30 जानेवारी 2006 पासून दर्जावर्धन करून महिला व बाल विकास मंत्रालय निर्मित केले. महिला व बालके यांचे संबंधित धोरणे, योजना, कार्यक्रम, कायदे, मार्गदर्शन व विविध शासकीय व

सहयोगी प्राध्यापक, महात्मा ज्योतीबा फुले समाजकार्य महाविद्यालय, बुलडाणा

Facets of Covid-19:

***Issues, Approaches, Experiences
and Consequences***

Dr. Vinita Bhimrao Kekan

R.P. PUBLICATIONS
DELHI-110053 (INDIA)

8. COVID-19: Issues and Challenges in Mental Health Services in Indian Context -Dr.Jitendra S. Gandhi	78
9. The Impact of Covid-19 on Social Life -Prof. Harish T. Sakhare	82
10. "COVID - 19" The Pandemic... -Shridhar Balasaheb Pandit	87
11. Impact of COVID-19 on Indian Agriculture and Rural Economy with Special Reference to Maharashtra State -Dr. Renuka D. Badvane (Bhavsar)	94
12. COVID-19 and Its Impact on Indian Rural Society, Education and Students -Prof. Ritesh G. Bawankar	99
13. Domestic Violence and Mental Health during Covid 19, with Reference to Sukhwadi Village of Sangli District -Dr.Kisan Shingare	108
14. कोवीड 19 : कौटुंबिक मानसिक ताण विशेष संदर्भ गांधी नगर ता. कधार जि. नांदेड —डॉ. प्रकाश जाधव	117
15. कुटुंबातील व्यक्ती पॉझिटिव झाल्यानंतर आलेले अनुभव —महेश मुरलीधर मुंडे	126
16. लॉकडाउनचा ग्रामीण आणि शहरी अर्थव्यवस्थेवर परिणाम —डॉ. इतियास जी. बेपारी	132
17. कोरोना संसर्ग व कौटुंबिक संघर्ष: कोरोना पश्चात जीवनमान स्थितीचे व्याप्ती अध्ययन —प्रा. डॉ. भरत दशरथ खंडागांवे	143
18. कोविड-19: भारतीय अर्थव्यवस्थेतील बदल —ए. डॉ. अविशान आनंदराव गोडाम	154

Published by :

R.P. Publications

H.No. J-180/5-A, 4th Pusta,
Pahari Hotel Wali Gali
Opposite Ajay Medical Store,
Kartar Nagar, Delhi-110053
E-mail: rppublication2009@gmail.com
www.rppublication.com
Mobile: 9968053557, 9811149816

**Facets of Covid-19: Issues, Approaches, Experiences and
Consequences**

© Author

First Edition 2022

ISBN: 978-93-91580-14-8

*All rights reserved no part of this work may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any
means, electronic, mechanical, photocopying, recording or
otherwise, without the prior written permission of the author.*

PRINTED IN INDIA

Published by R.P. Publications, Delhi-110053. Laser Type Setting at
Shahabuddin Computers, Printed at Milan Enterprises, Delhi-110002.

8. COVID-19: Issues and Challenges in Mental Health Services in Indian Context -Dr.Jitendra S. Gandhi	78
9. The Impact of Covid-19 on Social Life -Prof. Harish T. Sakhare	82
10. "COVID - 19" The Pandemic... -Shridhar Balasaheb Pandit	87
11. Impact of COVID-19 on Indian Agriculture and Rural Economy with Special Reference to Maharashtra State -Dr. Renuka D. Badvane (Bhavsar)	94
12. COVID-19 and Its Impact on Indian Rural Society, Education and Students -Prof. Ritesh G. Bawankar	99
13. Domestic Violence and Mental Health during Covid 19, with Reference to Sukhwadi Village of Sangli District -Dr.Kisan Shingare	108
14. कोवीड 19 : कौटुंबिक मानसिक ताण विशेष संदर्भ गांधी नगर ता. कंधार जि. नांदेड —डॉ. प्रकाश जाधव	117
15. कुटुंबातील व्यक्ती पॉडिटिव झाल्यानंतर आलेले अनुभव —महेश मुरलीधर मुंडे	126
16. लॉकडाऊनचा ग्रामीण आणि शहरी अर्थव्यवस्थेवर परिणाम —डॉ. इलियास जी. बेपारी	132
17. कोरोना संसर्ग व कौटुंबिक संघर्ष: कोरोना पश्चात जीवनमान स्थितीचे व्यष्टी अध्ययन —प्रा. डॉ. भरत दशरथ खंडागळे	143
18. कोविड-19: भारतीय अर्थव्यवस्थेतील बदल —प्रा. डॉ. अविशान आनंदराव गेडाम	154

The Impact of Covid-19 on Social Life

-Prof. Harish T. Sakhare*

Abstract

The Covid-19 pandemic in March 2020 created an atmosphere of concern in India and across the world. Everyone was looking at this incident as a threat. The second wave of Covid had spread all over India. A very serious situation had arisen. This had an effect on Social, economic, psychological and mental condition. Fear, doubts and worries about the pandemic spread to all human beings in the hopeful situation. The death statistics was reported to be high in this situation. This affected the life of the whole society. This has been discussed in the present research paper.

Keywords - Covid - 19, Human society, Quarantine, Social Distancing, Isolation.

---

* (Associate Professor) Mahatma Jyotiba Phule College of Social Work, Buldana (M.S.) Email : harishsakhare1969@gmail.com

समाज कार्यकर्त्यांसाठी आधुनिक कौशल्य

Modern Skills For Social Workers

: संपादक :

प्रा. डॉ. विजय म. घुबळे

एज्युकेशनल पब्लिशर्स

- ❖ समाज कार्यकर्त्यांसाठी आधुनिक कौशल्य
Modern Skills For Social Workers
- © प्रा.डॉ. विजय म. घुबळे
- ISBN No. : 978-93-92865-32-9
  - प्रकाशक :
एज्युकेशनल पब्लिशर्स अण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स
गोकुळवाडी, औरंगपुरा, औरंगाबाद.
दूरध्वनी क्र.: ०२४०-२३२९२०४
भ्रमणध्वनी : ०९९७००६७९७१
ई-मेल : educationalpub@gmail.com
web: www.educationaldp.com
  - मुद्रक : महारुद्रा ऑफसेट, औरंगाबाद.
  - अक्षरजुळणी :
विनायक कॉम्प्युटर, औरंगाबाद.
  - प्रथमावृत्ती :- २०२२
  - ₹ ३००/-

अ नु क्र मणि का

भाग - १

संदेशवहन कौशल्य :

१.	“संदेशवहनाचे महत्त्व” प्रा.डॉ. ज्योती जी. नाकतोडे	१५
२.	“संदेशवहनाचे अडथळे” प्रा.डॉ. किशोर बी. कुडे	२३
३.	संदेशवहनाचे तत्त्वे आणि संदेशवहनातील अडथळे प्रा.डॉ. रघुनाथ सीताराम महाजन	३२
४.	प्रभावी संदेशवहन : आर्थिक विकासाची गुरुकिल्ली प्रा.डॉ. कृष्ण शंकर शहाणे	३९
५.	संवादाचे एक प्रभावी माध्यम - देहबोली प्रा.डॉ. सोनल बैरागी	४९
६.	समाजकार्य प्रक्रियेत संवादाची समर्पकता प्रा. प्रतिमा बाळासाहेब पवार	५८
७.	एक सामाजिक कार्यकर्ता म्हणून संप्रेषणाचे महत्त्व डॉ. सुनीता चौधरी	६३
८.	व्यावसायिक समाज कार्यकर्त्यांसाठी प्रभावी श्रवण (ऐक्याचे) कौशल्य गरज, अडथळे आणि सुधारात्मक उपाय प्रा.डॉ. हरिश तुकाराम साखरे	६९
९.	“संदेशवहनाचे प्रकार” प्रा.डॉ. करुणा मोहनदास गोवर्धन	७३

भाग - २

प्रशिक्षण कौशल्य :

१०.	सादरीकरण कौशल्य डॉ. मुनकिर मुजावर	८१
११.	जीवन कौशल्ये धनश्री कोमटी	९२
१२.	समस्या निराकरण कौशल्ये प्रा. अशोक तुळशीराम वाघ	९७

१३.	समुपदेशन कौशल्ये	१०४
	प्रा. हॉ. देवानंद सखाराम अंभोरे	
१४.	सामाजिक कार्यकर्त्त्यासाठी आवश्यक कौशल्ये	११३
	प्रा.डॉ. हेमलता एम. नागमोते	
१५.	प्रशिक्षणाची प्रक्रिया अंमलबजावणी व मूल्यांकन	१२३
	डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार	
१६.	समुपदेश कौशल्य	१२७
	डॉ. सुनीता तुकाराम राठोड	

भाग -३

व्यवस्थापन कौशल्य :

१७.	वेळ व्यवस्थापन कौशल्ये	१३५
	डॉ. आरती पडोळे	
१८.	तणाव व्यवस्थापन (स्ट्रेस मॅनेजमेंट)	१४०
	डॉ. जयश्री प्र. बारई	
१९.	ताणाचे व्यवस्थापन	१४७
	डॉ. मंगला कडवे	
२०.	संघर्ष व्यवस्थापन	१५६
	डॉ. शैला चह्याण	
२१.	बदलती जीवनशैली आणि ताण-तणाव व्यवस्थापन	१६०
	प्रा.डॉ. अविनाश ए. गेडाम	
२२.	ताण-तणाव व्यवस्थापन	१६८
	प्रा.डॉ. घनश्याम बाबुराव जगताप	

भाग -४

विविध यद्धती :

२३.	समुपदेशन कौशल्ये	१७३
	प्रा. पूनम गायकवाड	
२४.	प्रभावी स्वविकास	१७९
	डॉ. सुषमा भोसले	
२५.	अल्पवर्ट एलिस यांची तर्क-भाव-वर्तनोपचार पद्धत	१८४
	डॉ. शिरीष काशिनाथ शितोळे	

Corporate Social Responsibility (CSR)

in India: Issues and challenges

Dr. Harish T. Sakhare

Corporate Social Responsibility (CSR) in India: Issues and challenges

■ Dr. Harish T. Sakhare

■ First published, – 14th June , 2022

© Editor&Publisher

■ Published by

Prof. Virag Gawande for

Aadhar Publications,

Behind Govt. VISH,

New Hanuman Nagar,

Amravati – 444 604.

■ Printed by

Aadhar Publications,

■ Notice

The editor, publisher, owner, printer will not be responsible for the articles published in this issue. The articles published in this issue are the personal views of the authors.

■ Price : 400/-

■ ISBN- 978-93-91305-19-2

Index

S.No	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Corporate Social Responsibility: A Step towards Social Commitment	Dr. S. M. Bhowate	1
2	Importance and Significance of CSR In India	Dr. Avinash A. Gedam	7
3	Milestones efforts for responsible business conduct in India	Dr. Balaji P. Munde	13
4	Legal Provisions of Corporate Social Responsibility in India	Dr. Chaitanya A. Ghuge , Dr. Unmesh A. Ghuge	17
5	Corporate Social Responsibility in India: Issues and challenges	Prof. Y. R. Khodaskar	21
6	A case study of the Ideal village Sindkhed (Lapali) Praja- VSTF project under CSR and other projects in Buldana district of Maharashtra.	Prof.Dr.Harish Sakhare	28
7	Concept, Scope and Models of Corporate Social Responsibility	Dr. Hanumant Salunke	32
8	Importance And Significance Of Corporate Social Responsibility	Dr. Bhimrao Meshram	42
9	Role Of Corporate's In CSR	Dr. Surekha Patil	50
10	Corporate Social Responsibility: A Human Rights Perspective	Dr.Kisan Shingare	58
11	Corporate Social Responsibility: A Case Study on Tata Motors, Pune with reference to Osmanabad District, Maharashtra	Anand Bhalerao	64
12	An Analysis Of Corporate Social Responsibility In India	Dr. T.S. Rathod	73
13	Various Rules or Guidelines of Corporate Social Responsibility(CSR)in India.	Vaishali Gaikwad- Sakhare	80

Importance and Significance of CSR In India

Dr. Avinash A. Gedam

(Assistant Professor) Mahatma Jyotiba Phule College of Social Work,
Buldana, (MH). Mobile No. 7588976061
Email Id – avinashpush@gmail.com

Abstract

Corporate Social Responsibility (CSR) is an important and significant role of played by the corporate companies, which mainly focus that benefits should not be the only goal of a company, to appreciate sustainable development in the market, help in reducing the problems faced by the society. The company's products and services should be socially sustainable and socially useful. Corporate Social Responsibilities referring to way that market are managed to bring about an overall positive impact on the communities and societies, cultures and traditions, social environment and natural environments in which they operate. In today's scenario corporate social responsibilities has evolved gaining importance over time because of the growing interest of people regarding social and environment issues. The new company act 2013 introduced a new section on corporate social responsibility, section 135, making CSR mandatory for all companies should use CSR to integrate economic, social objectives and environment with the company's operations and its growth.

Keywords

Corporate Social Responsibility (CSR), Development, Philanthropy, Corporate sector.

Introduction

Corporate social responsibility is a type of business self regulation with the aim of being socially accountable. It allows companies to review the kind of impact they are having on all aspects of society, including economic, social and environmental. The engage in corporate social responsibility means that a company is operating in ways that enhance society and the environment, instead of contributing negatively to them.

Corporate social responsibility can help you attract and retain employees. And a business that is committed to improving the world is likely to attract more talent. This shows how important employees take social responsibility. Corporate social responsibility efforts also help foster a more productive and positive work environment for employees. The relevance and importance of corporate social responsibility is highly

Corporate Social Responsibility (CSR) in India: Issues and challenges

A case study of the Ideal village Sindkhed (Lapali) Praja-VSTF project under CSR and other projects in Buldana district of Maharashtra.

Prof.Dr.Harish Sakhare

(Associate Professor) Mahatma Jyotiba Phule College of Social Work, Buldana (Maharashtra).

Email ID: harishsakhare1969@gmail.com, Phone no.:9623121339

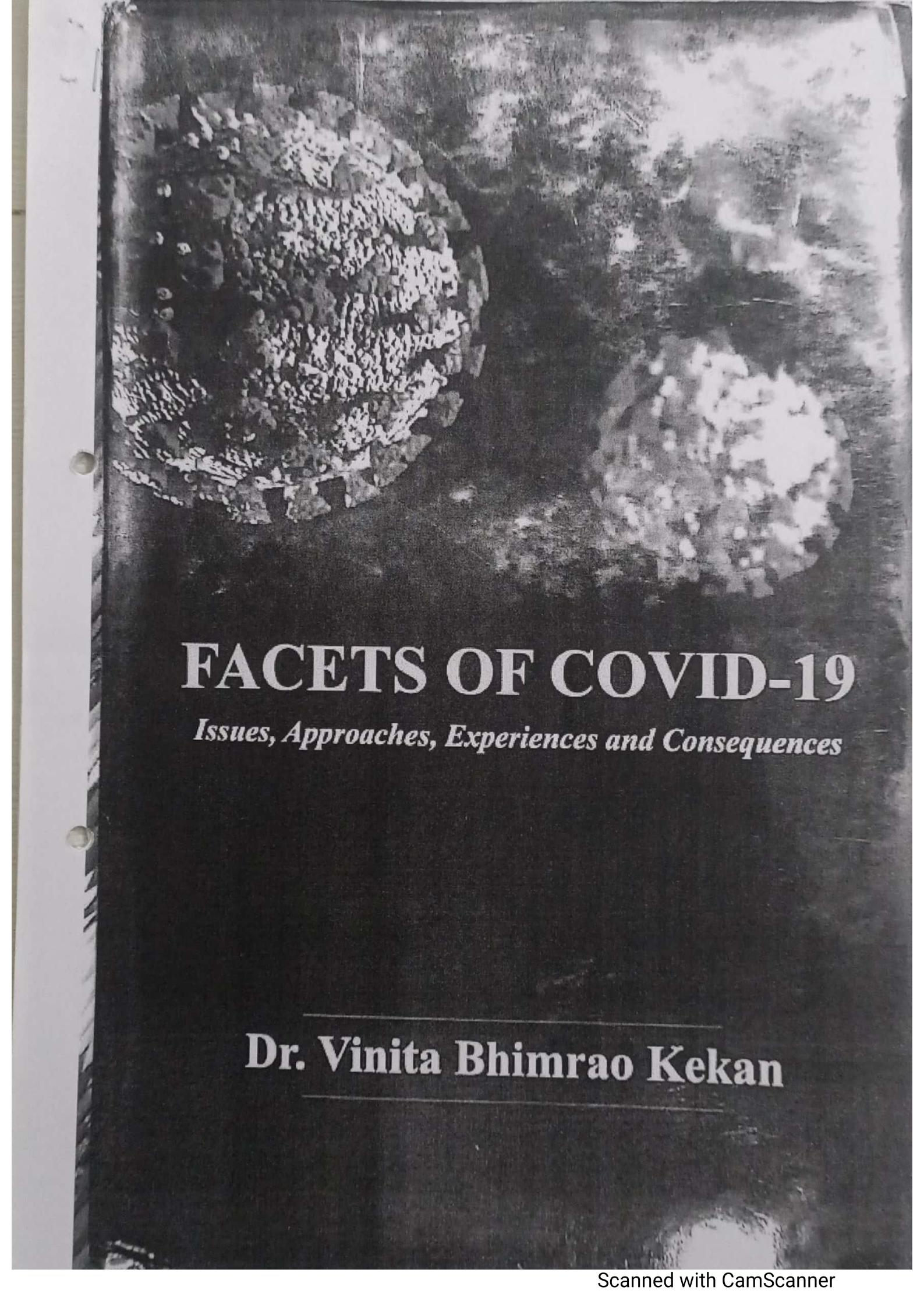

• **Abstract:** The success story of the journey of ideal village is presented by researching how the Sindkhed (Lapali) Praja in Buldana district Maharashtra have achieved the alchemy of rural development through the implementation of VSTF activities or other projects from the CSR fund of the Government of Maharashtra.

• **Keywords:** Corporate Social Responsibility, Sustainable Rural Development, VSTF, Corporate world, Ideal village.

• **Introduction:** Mahatma Gandhi had given the message to go the village. He felt that the village should be self-sufficient or self-reliant. Many villages in Maharashtra like well known social worker Anna Hajare's Ralegansiddhi in Ahemednagar district, District President of Gramsabha federation Devaji Tofa's village Lekhamenda -in gadchiroli district -the first village to be granted forest rights to the tribals in Maharashtra state, Ideal sarpanch Popatrao Pawar's village Hivre Bazar and Sarpanch Bhaskar Dada Pere Patil's ideal village Patoda in Aurangabad district which has come to be known as an ideal model of rural development. This article gives an account of the development of such an ideal village Sindkhed (Lapali) Praja in Buldana district as well.

This district has an important place in history of which only the people of Maharashtra but also the country should be proud. Monuments of glory and fame are in this district. Sindkhed Raja is the birthplace of Rajmata Jijau, the mother of Chatrapati Shivaji Maharaj, the founder of Hindavi Swarajya. Buldana is also known as the district of Tarabai Shinde, a prolific thinker who wrote 'Stri-Purush Tulna'. The Lonar Sarovar, a real body of water created by a meteorite in the basalt rock at Lonar, has brought Buldana district to forefront of the world map. Geographically, the two natural divisions of the district are Tapi tributary Purna area and the Godavari tributary Painganga area. The Buldana consists of 13 talukas. Sindkhed (Lapali) Praja is a village with a population of 2-3 thousands in Motala taluka under Ghats of the district, which is on the path of an ideal village in the light of fame.

FACETS OF COVID-19

Issues, Approaches, Experiences and Consequences

Dr. Vinita Bhimrao Kekan

---

8. COVID-19: Issues and Challenges in Mental Health Services in Indian Context -Dr.Jitendra S. Gandhi	78
9. The Impact of Covid-19 on Social Life -Prof. Harish T. Sakhiare	82
10. "COVID - 19" The Pandemic... -Shridhar Balasaheb Pandit	87
11. Impact of COVID-19 on Indian Agriculture and Rural Economy with Special Reference to Maharashtra State -Dr. Renuka D. Badvane (Bhavsar)	94
12. COVID-19 and Its Impact on Indian Rural Society, Education and Students -Prof. Ritesh G. Bawankar	99
13. Domestic Violence and Mental Health during Covid 19, with Reference to Sukhwadi Village of Sangli District -Dr.Kisan Shingare	108
14. कोवीड 19 : कौटुंबिक मानसिक ताण विशेष संदर्भ गांधी नगर ता. कंधार जि. नांदेड -डॉ. प्रकाश जाधव	117
15. कुटुंबातील व्यक्ती पॉझिटिव झाल्यानंतर आलेले अनुभव -महेश मुरलीधर मुंडे	126
16. लॉकडाऊनचा ग्रामीण आणि शहरी अर्थव्यवस्थेवर परिणाम -डॉ. इलियास जी. वेपारी	132
17. कोरोना संसर्ग व कौटुंबिक संघर्ष: कोरोना पश्चात जीवनमान स्थितीचे व्याप्ती अध्ययन -प्रा. डॉ. भरत दशरथ खंडागळे	143
18. कोविड-19: भारतीय अर्थव्यवस्थेतील बदल -प्रा. डॉ. अविशान आनंदराव गोडाम	154

Published by :

R.P. Publications

**H.No. J-180/5-A, 4th Pusta,
Pahari Hotel Wali Gali
Opposite Ajay Medical Store,
Kartar Nagar, Delhi-110053
E-mail: rppublication2009@gmail.com
www.rppublication.com
Mobile: 9968053557, 9811149816**

***Facets of Covid-19: Issues, Approaches, Experiences and
Consequences***

© Author

First Edition 2022

ISBN: 978-93-91580-14-8

*All rights reserved no part of this work may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any
means, electronic, mechanical, photocopying, recording or
otherwise, without the prior written permission of the author.*

PRINTED IN INDIA

Published by R.P. Publications, Delhi-110053. Laser Type Setting at
Shahabuddin Computers, Printed at Milan Enterprises, Delhi-110002.

कोविड-19: भारतीय अर्थव्यवस्थेतील बदल

—प्रा. डॉ. अविशान आनंदराव गेडाम*

गोशवारा

भारतीय अर्थव्यवस्था सन 2020 आणि 2021 या कालावधीत कोराना व्हायरसच्या जागतिक महामारीला प्रतिकार करण्याचा प्रयत्न करतांना दिसतोय. या दोन वर्षातील अर्थव्यवस्थेतील सुधारणा भरूण निघण्याची चिन्हं दिसत नसल्याचं रॅयटर्स या वृत्तसंस्थेने क्लेट्या एका पाहणीनुसार आतापर्यंतची सर्वात मोठी आर्थिक महामंदी भारतात नोंदविण्यात आली असून हे दोन्ही वर्ष ही आर्थिक महामंदी कायम राहील अशी चिन्हं आहेत. जगभरातील मोरमोरच्या अर्थव्यवस्थांप्रमाणेच भारतीय अर्थव्यवस्थेवरही यांचे गंभीर बलद जाणवलेत. देशातील जनता यातून होरपळून निघाली, सर्वच स्तरातील व्यवसायांना मोरच्या प्रमाणात नुकसान झाले. कोरोनामुळे झालेला अनेक बदलांपैकी एक

* (सहाय्यक प्राध्यापक) महात्मा ज्योतिबा फुले समाजकार्य महाविद्यालय, बुलडाणा।
ईमेल —अपदीचनी / हउंपस एबवउ

Peer-Reviewed Book Chapter March ,2021

ISBN-978-93-91305-01-7

Women's Empowerment: Issues & Challenges

**Peer-Reviewed
Book Chapter**

Editor

Dr. Renuka Badvane,

M.Com, MBA, M.Phil,MSW,Ph.D.

Co-Editor

Dr. Narsing Aabasaheb Pawar

Aadhar Publication – Amravati

(M.S.) India 444604

16	Women Empowerment: Issues & Challenges Sayali Samudre – Deshmukh	59
17	जालना जिल्ह्यांतर्गत माध्यमिक शाळेतील ग्रामीण मुर्लींच्या कौटुंबिक समस्यांचा शालेय शिक्षणावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास रुपाली जानकीराम नामेवार/डॉ. रेणुका द. बडवणे (भावसार)	61
18	महामा फुले यांच्या 'अखंड'तील स्त्री सुधारणावादी विचार प्रा.डॉ. रामकिशन दहिफळे	64
19	महिला सक्षमीकरण समस्या आणि आव्हाने डॉ.यशोद श्रीमंतराव पाटील	68
20	महिला सक्षमीकरणातील सामाजिक समस्या प्रा. सुधीर नारायणराव देशमुख	71
21	महिला सक्षमीकरण : संकल्पना, गरज अथवा आवश्यकता साखरे हरिष तुकाराम	75
22	कर्मयोगी अंकुशराव टोपे सहकारी साखर कारखान्यातील ऊसतोड कामगारांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्या : एक अभ्यास संतोष मधुकर हिवाळे	81
23	महिला सक्षमीकरण : आव्हाने आणि उपाय डॉ. वैशाली शेषराव पेरके	87
24	स्त्रियांना संरक्षण देणार्या भारतीय दंड विधानातील आयपीसी मधील विशेष तरतूदची माहिती : आशा रंगनाथ काळे	90
25	महिला सबलीकरणात बचत गटाची भूमिकारू डॉ.वसंत रामसिंग पवार	93
26	महिला सक्षमीकरण : एक अध्ययन शिवकन्या एन. कदेरकर	96
27	महिला सक्षमीकरणमधील समस्या व त्यावरील उपाययोजना प्रा. मनोहर शामराव वागतकर	100
28	महिला सक्षमीकरण : समस्या आणि आव्हाने अशोक तुळशीराम वाघ	104
29	महिला सक्षमीकरण: सामाजिक आणि कौटुंबिक आव्हाने प्रा. डॉ. अविनाश आनंदराव गेडाम	109
30	महिला सक्षमीकरण दृसमस्या व उपाय प्रा. डॉ. पल्लवी भावसार	114
31	महिला सबलीकरण प्रा.डॉ.काशीद एस. व्ही.	118

ISBN-978-81-951551-6-3

बौद्ध समाजात्या समस्या

Peer-Reviewed
Book Chapter

संपादक

प्रा. डॉ. एस. एम. भोवते
श्रीमती पंचफुला देवी पाटील समाजकार्य
महाविद्यालय खडकी, अकोला.

आधार पब्लिकेशन, अमरावती

११	११)	बौद्ध समाजाच्या राजकीय समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	/११
१२	१२)	प्रा.डॉ. भारती कृष्णराव देशमुख	
१३	१२)	बौद्ध समाजातील लोकांना समाजाकडून प्राप्त सामाजिक दर्जाचे अध्यायन	/१७
१४	१३)	प्रा. प्रितम जनार्धन बैस,	
१५	१३)	बौद्ध समाजाचा बदलता सामाजिक दर्जा	/१०५
वर	१४)	डॉ. प्रेमसिंग प्रल्हाद जाधव	
३४	१४)	बौद्ध समुदायाच्या विविध समस्यांचे अध्ययन	/११०
चा	१४)	डॉ. विनायक आर. साखरकर	
५०	१५)	बौद्ध धर्मातील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक समस्यांचे अध्ययन	/१२४
५३	१६)	डॉ. एच. यु. पेटकर	
५७	१६)	बौद्ध समाजाची शैक्षणिक व आर्थिक स्थिती	/१३४
७१	१७)	प्रा.मनिषा म. कित्ती	
८०	१७)	बौद्ध समाजातील स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा : एक अभ्यास	/१४५
८६	१८)	दिगंबरकुमार प्रल्हादराव लांडगे	
९१	१८)	बौद्ध समाजाच्या शैक्षणिक व सामाजिक समस्या	/१५३
९०	१९)	नागसेन ग. दामोदर	
११)	१९)	बौद्ध समाजातील लोकांच्या आर्थिक समस्या - एक अध्ययन	/१६१
१०	१९)	डॉ. अस्मिता रामभाऊ ठोंबरे	
१६	२०)	बौद्ध समाजाचे संपादन व समस्या	/१७०
	२०)	प्रा. डॉ. एस. एम. भोवते	
	२१)	बौद्ध समाजाची स्थिती आणि गती	/१८०
	२१)	प्रा. दिवाकर विश्राम सदांशिव	

बौद्ध समाजातील लोकांच्या आर्थिक समस्या - एक अध्ययन

डॉ. अस्मिता रामभाऊ ठोंबरे

महात्मा ज्योतीबा फुले समाजकार्य महाविद्यालय, बुलडाणा

प्रस्तावना :-

बौद्ध धर्माचा उदय इ. स. पूर्व ४५० वर्षांपूर्वीचा आहे. बौद्ध धर्माचे संस्थापक गौतम बुद्ध ह्यांनी प्रज्ञा शिल करुणा ही वास्तविक मूल्ये व मानवतेची आणि विज्ञानवादी तत्वे अंगीकारून मध्यम मार्ग असलेली जीवनरीत समाजाला शिकविली. एकेकाळचा भारताचा समजला जाणारा धम्म इतर देशात प्रसारित झाला परंतु भारतातून मात्र विलोप पावला. या बुद्ध धम्माचा नव्याने उदय १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी झाला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ह्यांनी आपल्या लाखो दलित बांधवासोबत बौद्ध धम्माची दिक्षा घेतली व अवध्या ५० दिवसानंतर बाबासाहेबांची प्राणज्योत मावळली. परंतु पूर्वाश्रमीची 'महार' जात बौद्ध झालेली होती. गावकुसाबाहेर राहणारी अस्पृश्य गणली गेलेली उत्पन्नाची साधन हाताशी नसलेली ही जात होती. बौद्ध धर्माचा स्विकार केल्याने नव्याने जगण्याची आशा निर्माण झालेली होती. बौद्ध लोकसंख्येचा विचार केला असता इ.स. २०११ च्या जणगननेनुसार भारतातील एकुण बौद्ध लोकसंख्येपैकी ८७% बौद्ध नवबौद्ध आहेत इतर धर्मातुन धर्मातरीत होऊन आलेले आहेत. उर्वरीत १३% बौद्ध (११ लक्ष) हिमालयीन ईशान्य भारतातील आहे. ते पारंपारिक बौद्ध आहेत. ८७% नवबौद्धपैकी ७७% बौद्ध अनुययायी महाराष्ट्र राज्यात आहेत. म्हणजेच ९०% बौद्ध महाराष्ट्र राज्यात आहेत. धर्मातरानंतर व भारतीय संविधानामध्ये करण्यात आलेल्या तरतुदीमुळे बौद्धांच्या आर्थिक स्तीवर काय परिणाम झाले याचे अध्ययन करणे आवश्यक वाटते.

समस्या सूत्रण :-

बौद्ध समाजातील लोकांना येणाऱ्या आर्थिक समस्या - एक अध्ययन

Different Perspectives of Corporate Social Responsibility

Editors

Prof. V. Shunmugasundaram

Dr. Amar Kumar Mishra

Dr. Priyanka Gujrati

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Published by

DISHA INTERNATIONAL PUBLISHING HOUSE

88, Bhunna Taga, P.S. Rabupura,

Greater Noida-203209 (INDIA)

Mob. : 7080806934, 9760316934

E-mail : dishainternationalpublishing@gmail.com

Website : www.dishainternationalpublishing.com

Also Available at:

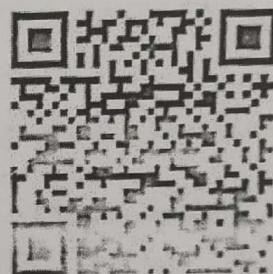
amazon.in

For Amazon Scan QR Code

snapdeal.com

For Snapdeal Scan QR Code

© Editors

Different Perspectives of Corporate Social Responsibility

Edition: 2020

ISBN: 978-93-84782-71-5

...rights are reserved with the editor, including the right to translate or reproduce this book or parts thereof except for brief quotations in critical or reviews.

Printed by Disha International Publishing House

10	CSR Initiatives At Balancing Competing Demands: A Concurrent Approach For The Service Consciousness <i>Dr. Satish Kumar R and Meera Jyothirmai.K</i>	109-118
11	CSR And Sustainable Rural Development In India <i>Dr. Avinash A. Gedam and Dr. Shipra Mishra</i>	119-126
12	Contribution of CSR In India Against Covid-19 <i>Deepak V. Tayade</i>	127-135
Section C Different Aspects of Corporate Social Responsibility		
13	Indian Scenario of Corporate Social Responsibility – A Study <i>Dr.K. Bagavathi and N. Vivek</i>	136-143
14	Corporate Social Responsibility: Mode of Development In India <i>Dr. Sabahat Shamim</i>	144-155
15	An Empirical Study on Corporate Social Responsibility: Emerging Issues & Challenges and Problem In Implementation <i>Mr. Suraj Patel and Ms. Disha Rani Yadav</i>	156-169
16	A Theoretical Review of External Factors Affecting CSR Disclosure <i>Ms Remya.S and Dr G. S. Sandhya Nair</i>	170-178
17	The Beneficience And Veracity of CSR Towards Employees In The Organisation <i>Parvathy Nand</i>	179-185
18	CSR In India: A Paradigm Shift from Philanthropy to Corporate Image Building <i>Satya Gopal Das, Dr.Sitaram Das and Abhijeet Patra</i>	186-196
19	Corporate Governance In Banks- Policies and Challenges <i>Dr. Leena P. Singh and Dr. Artta Bandhu Jena</i>	197-212

CSR and Sustainable Rural Development in India

Dr. Avinash A. Gedam, Assistant Professor, Mahatma Jyotiba Fule College of Social Work, Buldana-443001, Maharashtra, India

Dr. Shipra Mishra, Assistant Professor, Arya Mahila P.G. College, Varanasi- 221002, Uttar Pradesh, India

ABSTRACT

Corporate Social Responsibility it's not only a part of law enforcement but also its moral responsibility of the corporate company. when a company works in different areas, or sets up a company, they cut down a lots of tree for the company land, they use local manpower, they increase pollution rate in the area where they establish. Every thing is done by the company for profit. It is therefore the ethical responsibility of the company to develop an area focused on the field of CSR.

Through CSR, solutions to major problems in the community such as walking plazas, gyms, recreational equipment, laughing clubs and women's self-reliance initiatives should be implemented through the company. This creates a sense of belonging in the society and changes the attitude of the society.

By the law there is target work or its compulsory spent some money in net profit on CSR. In 2013 parliament of India Company Act 2013 under section 135 pass a compulsory CSR Act. In this act spent on CSR 2% of net profit is compulsory. If company utilize that money proper way on CSR field all company affected rural area sustainably develop. India is developing country hence role of CSR in Rural Development is very important. In this research Researcher focus on possibility of sustainable rural development with CSR.

Keywords: Sustainable Development, Community Social Responsibility, Rural Development, Stakeholders, Accountability, Transparency, environmental responsibility,

सामाजिक कार्यकर्त्यासाठी आवश्यक कौशल्ये

Essential Skills For Social Workers

संपादक
डॉ. अंबादास कडीले

□ सामाजिक कार्यकर्त्यासाठी आवश्यक कौशल्ये
Essential Skills For Social Workers

© संपादक: डॉ. अंबादास कर्डले

□ ISBN : 978-93-90005-04-8

□ प्रथमावृत्ती: जुलै २०२०

□ प्रकाशक:

एज्युकेशनल पब्लिशर्स अॅण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स

पो. बॉ.नं. १३१, औरंगपुरा, औरंगाबाद

भ्रमणध्वनी: ९४२१३०००३६, ९९७००६७९७१

ई-मेल: educationalpub@gmail.com

वेबसाईट: www.educationaldp.com

□ अक्षरजुळणी

अक्षर कॉम्प्युटर, औरंगाबाद

□ मुख्यपृष्ठ सजावट

सागर, औरंगाबाद

□ मुद्रण स्थळ

राजमुद्रा ऑफसेट, औरंगाबाद

□ मूल्य: १५०/- रुपये

या पुस्तकातील लेखकांची मते सर्वस्वी त्यांची आहेत. त्यास संपादक व प्रकाशक जबाबदार असतीलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१. निरीक्षण व सादरीकरण कौशल्य डॉ. नरहरी पाटील	०९
२. समुपदेशन कौशल्य रामेश्वर एस. व्हंडकर	१८
३. संवाद कौशल्य डॉ. अविनाश आनंदराव गेडाम	२९
४. ध्येय निर्धारण कौशल्य अशोक तुळशिराम वाघ	३६
५. सक्रिय ऐकण्याचे कौशल्य डॉ. अंबादास कर्डाले	४६
६. नेतृत्व कौशल्य डॉ. उद्धव गाभूड	५३
७. नोंदणी कौशल्य सुनिल गोईनवाड	६०
८. निरीक्षण व अहवाल लेखन कौशल्य गायत्री साठे	६७
९. मुलाखत कौशल्य नवनाथ बडे	७६
१०. व्यावसायिक समाजकार्य आणि समुपदेशन कौशल्य गोपाळ बडगिरे	८२
११. सामाजिक कार्यातील संवाद कौशल्य शिवाजी संभाजी शिंदे	९०

फुले-शाहू-आंबेडकर : विचारांची विश्वव्यापकता

संपादक

डॉ. गेहिदास जाधव
डॉ. संदीप रत्न कांबळे

यशगिरीप प्रालिकेशन्स्,

पांगी-३०

फुले-शाहू-आंबेडकर : विचारांची विश्वव्यापकता

संपादक : डॉ. रोहिदास जाधव, डॉ. संदीप रतन कांबळे

Phule-Shahu-Ambedkar :Vicharanchi Vishwavyapakata

Editor : Dr. Rohidas Jadhav, Dr. Sandip Ratan Kambale

© डॉ. रोहिदास जाधव भोर, जि. पुणे संपर्क क्र.: ९२२०१२२०८५ प्रथम आवृत्ती ३१ जुलै २०१९ अक्षरजुलणी सुरेश यादव, मधुरा धुंडे मुख्यपृष्ठ निखिल लंभाते	प्रकाशक यशोदीप पब्लिकेशन्स, २१७ ब, जोरी निवास, नारायण पेठ, पुणे-३०. संपर्क क्र. - ९८५०८८४१७५, ९०२८७३६००९, (०२०)४९२९७४४९ मुद्रक समर्थ प्रोसेस, पुणे.

मूल्य : ₹ १८०/-

ISBN : 978-93-86387-90-5

अनुक्रमणिका

- ◆ डॉ. 'बाबासाहेब आंबेडकर' एक आगळेवेगळे व्यक्तिमत्त्व/डॉ. बीदन आबा / ११
- ◆ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतातील अल्पसंख्याक समुदाय/रशिया पटेल / १७
- ◆ मानवी कल्याणकेंद्रीय बहुआयामी आंबेडकरी चळवळ /सुरेश साबळे / २२
- ◆ महात्मा फुले : समाजक्रांतीचे अग्रदूत/ डॉ. डी. आर. गायकवाड/ ३१
- ◆ फुले-शाहू-आंबेडकरी विचारांची विश्वव्यापकता / विजयकुमार खंदारे / ५१
- ◆ कालातीत विचारांचे फुले, शाहू, आंबेडकरी ज्ञानचक्षु / डॉ. संदीप रत्न कांबळे / ५७
- ◆ भटक्या विमुक्त जाती-जमातीच्या साहित्यातील सामाजिक वास्तवाचे स्वरूप -प्रा. डॉ. पवार के. के. / ७८
- ◆ Three Pillars of Social Democracy of India Mahatma Jyotiba Phule, Rajarshi Shahu Majaraj Dr. B. R. Ambedkar / M.S. Jambhule / ८६
- ◆ फुले शाहू आंबेडकर विचारांची विश्वव्यापकता आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, वाढमयीन, सांस्कृतिक/छाया भास्कर शिंदे / ९६
- ◆ महात्मा फुले, राजर्षी शाहू, डॉ. आंबेडकर यांच्या विचारांची विश्वव्यापकता / प्रा. अस्मिता रामभाऊ ठोंबरे / १०२
- ◆ राजर्षी शाहू महाराजांच्या समतावादी विचारांची कालसमर्पकता / डॉ.सौ. मीना गायकवाड / १०९
- ◆ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री उद्धारविषयक कार्य / प्रा. देठे मीरा माधवराव/ ११६

महात्मा फुले, राजर्षी शाहू, डॉ. आंबेडकर यांच्या विचारांची विश्वव्यापकता

– प्रा. अस्मिता रामभाऊ ठोंबरे

प्रस्तावना :

जगामध्ये सकारात्क दृष्टिकोन ठेवून समाजसुधारणेच्या माध्यमातून आपल्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय समतेचा ठसा उमटविणारे अनेक महान समाजसुधारक आहे. त्यामध्ये म. फुले, राजर्षी शाहू आणि विश्वरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे नाव अग्रक्रमाने घ्यावे लागेल. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे तिसरे गुरु म. ज्योतीबा फुले व बाबासाहेबांना घडले व या देशाला मानवी समतेचे महान संविधान दिले. विसाव्या शतकात हजारो वर्षांत जितक्या सुधारण घडून आल्या नसतील तेवढ्या सुधारणा घडून आल्या. या शतकामध्ये सामाजिक सुधारणेच्या बाबतीत अधिराज्य गाजवणारे फुले, शाहू, आंबेडकर या त्रीयीने अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे.

म. फुले ह्यांचे कार्य व त्यांच्या विचारांची विश्वव्यापकता :

म. फुलेंनी स्त्री शिक्षणाचे, तसेच दलित, गरीब, वंचित यांच्या उत्थानासाठी कार्य केले. जनतेमध्ये प्राथमिक शिक्षण काही वयोमयदिपर्यंत सक्तीचे करावे. निदान बारा वर्षे वयोमयदिपर्यंत सक्तीचे तरी करावे. सरकारी शाळामधून जे प्राथमिक शिक्षण देण्यात येते, ते पक्क्या आणि समाधानकारक पायावर उभारले पाहिजे. विद्यार्थ्यांच्या भावी आयुष्यक्रमात ते उपयुक्त आणि व्यवहारउपयोगी ठरले पाहिजे. शहरातील शहरातील शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमापेक्षा ग्रामीण भागातील अभ्यासक्रम हा सोपा आणि सुटसुटीत

मानवी हक्क

21 व्या शतकातील प्रश्न आणि आव्हाने

मेघावी मेश्राम
नरेश पाटील

युरो वर्ल्ड पब्लिकेशन, मुंबई

युरोवर्ल्ड पब्लिकेशन
वर्ष - 20-3-2022

अनुक्रमणिका

1. भारत आणि मानवाधिकार	नरेश वा .पाटील	11
2. भारतातील वृद्धांची स्थिती आणि त्यांचे मानवी हक्क	मेघावी मेश्राम	21
3. स्त्रियांचे संवैधानिक व वैधानिक अधिकार	प्रज्ञा स. नंदेश्वर	31
4. धर्म, संस्कृती आणि स्त्रीचे माणूसपण (मानवी प्रतिष्ठा)	डॉ.वर्षाराणी वाघमारे	36
5. लोकशाही आणि मानवी हक्क	डॉ. गायकवाड नवनाथ	42
6. पाश्चात्य स्त्रीमुक्ती चळवळी : एक ऐतिहासिक अभ्यास	डॉ. विनोद सोनवणे	52
7. मानवाधिकारांतर्गत लिंगभाव : एक विचार	डॉ. मृदुला रायपुरे	56
8. मानवाधिकार: अर्थ व स्वरूप एक समाजशास्त्रीय अभ्यास	डॉ. अनिल गाडेकर	62
9. बालकांचे मानवीहक्क आणि बालकामगार	डॉ.प्रकर्ष देशमुख	68
10. मानव अधिकार व कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध अधिनियम 2005	डॉ. करुणा गोवर्धन	74
11. भारतातील बालमजुरीद्वारे मुलांचे मानवी हक्कांचे उल्लंघन: एक विहंगावलोकन	डॉ. सुजाता नाईक	80
12. मानवी हक्क आणि कोरोना माहामारी	प्रमोद चं. वानखेडे	88
13. मानवी हक्क आणि माहिती अधिकार अधिनियम 2005	श्रीमती दिपा पाटील	92
14. समकालीन समाजातील मानवी हक्क विषयक समस्या आणि आव्हाने	डॉ श्रीनिवास भोग	98
15. आदिवासी रणरागिणी	डॉ. भारती दिगांबर	104
16. मानवी हक्कांचा जाहीरनामा	रत्नपारखी-चिमुरकर	
17. मानवाधिकार आणि महिला	डॉ. शशिकांत भोज	110
18. महिलांचे हक्क व अधिकार	डॉ. देवेंद्र बी. बोरकुटे	117
19. मानवी हक्क: अर्थ, संकल्पना व स्वरूप	डॉ. नंदा पांगुळ	128
20. कौटुंबिक हिंसाचार आणि मानवी हक्क	-बारहाते	
21. कोविड 19 काळातील असंघटीत कामगारांच्या मानवी हक्काचे हनन व त्याचे संरक्षण	प्रा. आशिष गुजराथी	132
22. मानवी हक्क आणि स्त्रिया	डॉ. रविंद्र सहरे	138
23. मानवाधिकार विशेषत: महिलांच्या अधिकारांसाठी आंतरराष्ट्रीय प्रयत्न	डॉ. प्रदीप दरवरे	144
24. बालश्रमीक आणि मानवाधिकार	डॉ. प्रमिला भुजाडे (गणवीर)	150
	हरिश टी. साखरे	156
	राजु बुरीले	162

मानवाधिकार विशेषतः महिलांच्या अधिकारांसाठी आंतरराष्ट्रीय प्रयत्न

■ प्रा. हरिश टी. साखरे

प्रस्तावना :

समाजातील विविध क्षेत्रात महिलांनी प्रगती केली असली तरी आजही महिलांना दुर्योग स्थान देण्यात येते. त्यामुळे त्यांच्या सर्वांगीण विकासाच्या मार्गात अनेक अडथळे उभे राहिले. वास्तविक पाहता पृथ्वीतलावर निसर्गाने महिला व पुरुष असे मनुष्यप्राणी निर्माण केले. मनुष्यप्राणी या नात्याने पुरुषांइतक्याच महिलांही महत्त्वाच्या आहेत. पुरुष व महिला हे परस्परांना पूरक घटक असूनही त्यांना दुर्योग स्थान का? व्यवहारातही असा नेहमी दाखला दिला जातो की महिला व पुरुष ही संसाररूपी रथाची दोन चाके असून, संसाररूपी रथ व्यवस्थितपणे चालण्यासाठी या दोन्ही चाकांची तितकीच गरज असते. परंतु प्रत्यक्षात मात्र पुरुषांच्या तुलनेत महिलांना दुर्योग स्थान मिळत आलेले आहे. या ना त्या कारणाने पुरुषसत्ताक समाजाने तिला असमानतेने वागविले. विकासाच्या पुरेशा संधी मिळू दिल्या नाहीत हे वास्तव आहे.

महिला ही मानवी समाजाची महत्त्वाची घटक असूनही तिला पुरुषांच्या बरोबरीने हक्क मिळत नाहीत. त्यामुळे तिला आपला सर्वांगीण विकास करून घेणे शक्य होत नाही. जर आपणास महिला विकासाचे उद्दिष्ट साध्य करावयाचे असेल तर महिलांना त्यांचे मुलभूत अधिकार मिळाले पाहिजेत व तशी व्यवस्था निर्माण करणे आज गरजेचे झाले आहे.

महिलांना त्यांच्या मानवी अधिकारांपासून वंचित ठेवल्यामुळे त्यांच्या विकासाला तर खिळ बसलीच, त्याच बरोबर संपूर्ण समाजाच्या विकासालाही खीळ बसली असल्याचे प्रत्ययास येते. महिलांना विकासापासून कोसो दूर ठेवल्याने समाजाच्या सर्वांगीण विकासाची आपण अपेक्षाच करू शकत नाही.

महिलांच्या मानवी अधिकार संदर्भात स्त्रियांचा जागतिक पुढाकार :

एका शतकापूर्वी जर्मनीमध्ये रोझा लकडेन बर्ग व क्लारा झेटकिन या महिलांच्या पुढाकारात हजारो महिला आपल्यां न्याय अधिकारांसाठी रस्त्यावर उतरल्या. तर फ्रांसमध्ये सीमॉन द बोऊवार या महिलेने ढहश डशलेपव डश सारखे वैचारिक लिखाण करून समाजात क्रांतीची बीजे पेरली. युरोपात जेन ऑस्ट्रिन सौबत किमान 2000 महिलांनी लेखन व भाषण स्वातंत्र्यासाठी निकराने लढा दिला. तर व्हर्जिनिया कल्फसारख्या महान लेखिकेला

योगी प्राध्यापक, महात्मा ज्योतीबा फुले समाजकार्य महाविद्यालय, बुलडाणा